

Дебата

За помирувањето и за потенцијалот на РЕКОМ да придонесе за соочување со минатото и за помирувањето

Скопје, 10-ти Ноември 2015

- 17:30 Регистрација
- 18:00 Воведно обраќање на проф. Жидас Даскаловски и дискусија: *Извештајот на посебниот известител за унапредување на вистината, правдата, обештетувањето и гаранции за неповторување*, Пабло Де Гриф, Совет за човекови права при ОН
- 18:15 Проф. Ерик Горди, *Државите од ЈИЕ, ЕУ и „помирувањето“*
- 18:30 Проф. Билјана Ванковска, Презентација и дискусија: *Зброник – Транзициска правда и помирување* (уредници Светлана Слапшак и Нашата Кандиќ)
- 18:45 Магистер Раим Лимани, Презентација: *Процесот на „помирување во РМ“*
- 19:00 Отворена дискусија

Препис

1.

Проф. Жидас Даскаловски

Ова е тема којашто заслужува ваше присуство и ваш ангажман во смисла на интелектуална дискусија, така што сите ќе се обидеме да бидеме кратки. Како што знаете, на сите ви следуваат по 15 минути за да после дојдеме до она што е најбитно, а тоа е отворената дискусија. Мене ми припадна задача да го претставам извештајот на Пабло Де Гриф од Советот на Обединетите нации (ОН) за човекови права. Во 2011 година Пабло Де Гриф беше специјален известувач, а темата беше Промовирање на правдата, репарациите и гаранциите за неповторување на злосторствата, насилството итн. Накратко ќе ви го претставам Извештајот, а тој подоцна ќе ви биде доставен преку електронска пошта, па така ќе го имате и во електронска форма. Се разбира, во контекст на оваа тема, ОН и меѓународната правна рамка се клучни, а во однос на настојувањата да се оневозможи повторување на злосторствата многу важни се и меѓународните конвенции. Тука се изложени неколку, како: Меѓународната конвенција за граѓански и политички права, Меѓународната конвенција за заштита на лица кои се исчезнати (киднапирани под принуда); а исто така, од значење е јуриспруденцијата на разните

регионални судови за човекови права (во овој контекст обично како пример се посочува Европскиот суд за човекови права).

Тоа е правната перспектива, но меѓутоа подеднакво е значајно и како концептуално се дефинира темата, односно заложбата за оневозможување делата да се повторат. Оттука, се прави разлика помеѓу пристапот на транзициската правда и пристапот на оневозможување делата да се повторат. Од едната страна, го имате приодот на транзициската правда чија централна идеја се состои од три механизми (вистината, правдата и репарацијата) за да се дојде до состојба во која ќе се создадат услови делата да не се повторат. Со други зборови, во овој случај, правдата се однесува на тоа да се обелоденат и документираат злосторствата, како и да се воспостави една архива која ќе ги опфати истите. Кога станува збор за правда за кривични дела станува збор за состојба во која откако ќе ги осудите лицата кои ги извршиле злосторствата, така ќе оневозможите повторување на истите дела од страна на исти лица или ќе ги обесхрабрите сите останати лица кои евентуално би се појавиле како сторители на такви злосторства доколку не се спроведе правдата и претходните злосторства останале неказнети. Репарацијата се однесува на мерки преку кои сите жртви на насилство и жртви на нарушување на човековите права од минатото да добијат на некој начин лична сатисфакција со тоа што злосторниците ќе бидат казнети, а ним ќе им се врати или ќе им се обнови имотот со враќање во првобитната состојба.

Ова е пристапот на транзициска правда, а тој е различен од пристапот кој го промовира Пабло Де Гриф. Неговиот пристап е фокусиран на тоа делата да не се повторат, па така и фокусот е на превенцијата, односно на запирањето на сите форми на повредување на човековите права. Во овој случај се претендира на сеопфатен пристап, кој ги вклучува следните мерки, како следните: разоружување на сите вооружени групи кои чинеле злосторства или кои што учествувале во прекршување на човековите права, укинување на сите оние закони кои биле донесени во однос на специфичните состојби во земјата за време на војната или конфликтот, или во време на терористички акти, а кои што на некој начин ги лимитираат човековите права. Понатаму, се предвидува правичен избор и проверка на припадниците на безбедносните сили и на судството, заштита на граѓанските организации, тренинг за припадниците на безбедносни сили итн. Ова се темите коишто понатаму ќе бидат дополнително обработени, а моменталниот опис е само во функција на вовед кој што ви покажува во која насока е поставен овој пристап насочен кон оневозможување злосторствата да се повторат, а којшто има централно место во извештајот на Пабло Де Гриф.

Во секој случај, за да не се повторат делата главен чинител е државата. Државата е таа која што треба да преземе одговорност. Станува збор за еден динамичен процес кој што вклучува и промени како во културната сфера, така и на ниво на индивидуална свест. Фактор кој што негативно влијае на состојбите, односно влијае на повторување на делата, е екстремната сиромаштија којашто создава поволни услови за нов бран на насилство и злосторства. Исто така, недемократските, авторитарните режими се во директна корелација со можностите од повторување на злосторствата. Како базични и основни предуслови кои се потребни за да не се повторат злосторствата против човечноста и кршењето на човековите права може да се наведат следните: **Прво** и основно е сите поединци во државата да се безбедни, односно да постои

безбедносна рамка која ќе биде гарантирана од државните институции. **Второ**, сите што живеат во таа држава да имаат правен идентитет, односно да нема лица кои што се без државјанство или без дозвола за престој (поточно, луѓе без државност и без право на присуство на таа територија). **Трето**, ратификација на сите релевантните меѓународни договори кои ги регулираат човековите права, кои што потоа ќе бидат инкорпорирани во домашното законодавство. Исто така, во случај на опасност од тероризам, законите кои се носат во функција на борба против тероризмот треба да бидат во согласност со меѓународното право за заштита на човековите права. Истовремено, тие не треба да бидат злоупотребувани од страна на безбедносниот апарат или од паравоени и параполициски формации. Другите предуслови кои што ги наведува Пабло Де Гриф се однесуваат на судството. Може да забележите дека тие подеднакво се однесуваат и на општата демократизација на една земја. Станува збор за еден вид на консолидација на односите во државата, што можеби треба да се земат предвид како важен фактор и за Македонија, имајќи ги предвид скорешните случувања. Една од препораките е да се направи скрининг на сите оние судии и персонал кои што биле вклучени во донесување на пресуди, акти и разни други форми на правно делување, како на пример решенија за притвор и за отворање истрага. Значи, ова ги опфаќа лицата кои ја злоупотребиле својата функција. Второто ниво се однесува на јакнење на судството во смисла на неговата независност од извршната власт. И трето ниво се однесува на зајакнување (нормално, извештајот сам по себе тоа го претпоставува) на ингеренциите и компетенциите на судството во рамки на потребите на државата во законодавството да има вградени механизми од меѓународното право кои што оневозможуваат повторно кршење на човековите права и злосторства против човештвото.

Останати предуслови се уставните реформи. Во овој контекст, честопати станува збор за држави што биле во војна или конфликт, па потоа се бараат начини да се дојде до траен мир, и кои ќе оневозможат понатамошно кршење на човековите права. Значи, тука станува збор за една уставна реформа во земји во транзиција, како оние од Јужна Америка што биле диктатури во кои имало систематско кршење на човековите права.

2.

Не знам дали ви е познато дека 11 септември (2001 година) е датумот кога паднаа кулите близначки, но исто така е и датум кога десницата со поддршка на ЦИА изврши пуч во Чиле и го собори легитимно избраниот претседател Аљенде. Во тој момент е воспоставен еден диктаторски режим кој вршеше масовно кршење на човековите права. Сличен е случајот на Шпанија со Франко. По завршување на владеењето на тој недемократски авторитарен режим се тргна кон градење консензус во врска со нов устав со кој што ќе бидат заштитени човековите права. Исто така, во таков случај е нужно суспендирање или измени на сите оние закони што на некој начин дозволувале или охрабрувале правна дискриминација. Во овој контекст можеби се наметнува одредена паралела со Македонија. Имено, во Охридскиот рамковен договор се внесува одредбата за правична и соодветна застапеност, во смисла на коригирање на неправдата во однос на (не)вклученоста на припадниците на мнозинските заедници во администрацијата, а со цел намалување на повредите на човековите права и дискриминацијата.

Реформата треба да вклучи и воведување механизам на инклузија на сите групи - религиски, национални и социјални. Препораката од извештајот на Пабло Де Гриф е внесување на еден систематизиран дел во уставот, кој што по примерот на американскиот Bill of Rights, ќе се состои од соодветни одредби коишто ја тангираат проблематиката на индивидуалните права/човечките права на граѓаните, и што ќе им овозможат правна сигурност на сите малцинства во таа држава. Реформата на уставот се однесува и на јасна поделба на власта на извршна, легислативна и судска власт, а во насока на редуцирање на можностите од злоупотреба на легислативната власт од страна на извршната власт, како и оневозможување на политичко влијание врз судската власт. Препорака е таму каде што не постои - да се воспостави уставен суд. (Во нашиот случај тоа не е потребно, бидејќи имаме уставен суд како и во многу други земји.) Преку оваа институција треба да се создадат можности преку индивидуална жалбена постапка да се дојде до менување на законите кои што ги кршат човековите права.

Друг предуслов за оневозможување повторување на злоделата, насилството и кршењето на човековите права се однесува на реформа на безбедносниот сектор, односно дефинирање на улогата на полицијата, армијата и безбедносните сили генерално. Особено е важна цивилната контрола врз безбедносниот сектор, како и да не се дозволи армијата да поседува специјални надлежности во дадени ситуации (на пример, Воениот суд да биде стриктно за воени работи, дејствија и дела). После секој конфликт, односно таму каде што постојат сомненија дека одредени припадници на безбедносните сили/групи извршиле злосторства против човечноста или злодела против човековите права нужно е да дојде до „проветрување“ на безбедносните сили. Тие за кои постојат сомненија за горенаведеното треба да се проверат, односно додека не се докаже нивната невиност дотогаш тие да не можат да ја вршат истата функција. Ова се неколку од најважните работи кои што се препорачуваат во врска со реформата на безбедносните сили.

Други препораки се однесуваат генерално на општеството или организираноста на односите во самото општество, во смисла на слободно дејствување на граѓанските организации без ограничувања од страна на Владата, во вид на правни или практични бариери. Во некои земји и случаи имало предизвикување насилство и притисок врз одредени групи граѓани и граѓански организации. Сега, ако размислите подобро, и кај нас сè уште со проблеми се соочуваат ЛГБТ здруженија што се борат за правата на разните сексуални малцинства. Иако не е директно поврзано со оваа тема, јасно е дека владите честопати вршат притисок врз одредени невладини/граѓански организации (како што покажуваат примерите на Србија, Хрватска и др.) кои што ги истражуваат злосторствата извршени за време на војните на просторите на поранешна Југославија. Сепак, нивната работа изврши влијание, на пример, во насока на организирањето на комеморацијата во Сребреница, признавањето на етничкото чистење и геноцидот извршени, да речеме, во Хрватска, Босна итн.

Во оваа насока важно е да се сфати дека во рамки на граѓанските здруженија не спаѓаат само невладините организации, туку и многу други организации, како на пример, синдикатите, религиските заедници. Во некои земји, на пример во Јужна Америка, тие имале клучна функција во изградбата на демократскиот систем, што пак од своја страна има влијание во однос на оневозможувањето злоделата да се повторат. Генерално, постојат препораки за слобода на говор

и мислење, за можност за јавно протестирање, можност за јавно декларирање, промовирање и практикување на религиозните верувања. Една препорака е во насока на промовирање на такво образование коешто охрабрува критично размислување, а други се однесуваат на понатамошниот развој на принципите на отвореност, транспарентност и отчетност. Како што може да забележите, овој Извештај се однесува на неповторување на одредени злодела во рамките на нарушување на човековите права, но станува збор и за препораки кои се добри да се имаат предвид и да се имплементираат во секоја земја која што претендира да биде демократска или да го консолидира демократскиот систем по падот на одреден авторитарен режим.

Преостанатите препораки од извештајот на Пабло Де Гриф се однесуваат на образованието и културата повторно во насока на промовирање на дијалог, толеранција, меѓусебно разбирање и демократско дејствување. На пример, идејата на овој специјален известувач е историјата да не се користи за зголемување на раздорот и за различни толкувања на историските настани, како што покажуваат споровите поврзани со перцепцијата на исти настани од страна на Србите, Хрватите и Босанците, или помеѓу Македонците и Бугарите, Албанците и Србите и сл. Историјата треба да се учи и да биде алатка за истражување, анализа со различни погледи на нештата. Историјата треба да биде алатка која ќе придонесе за критичко размислување, па во таа насока, и музеите, поставките, спомениците, театарските претстави треба да се создаваат така за да креираат чувство на емпатија од другиот, без десигнации на наши и ваши жртви. Музејот треба да биде заеднички во смисла на фактите, поставките да бидат слични во смисла без инсистирање на поделба на победници и поразени. Спомениците треба да бидат сеопфатни и како такви прифатливи за сите религиски, национални и социјални заедници. Истото се однесува и на театарските претстави и архивите. Постои еден добар пример за ова - архивот на Штази во ГДР (Германска Демократска Република), иако тој е можеби тешко применлив во други земји каде што нема доволно материјални докази и такво историско наследство. Таму постои потсетник за тоа што е тоа авторитарен режим, како ги кршел човековите права и зошто таквата практика не смее да се повтори. Значи, тоа е една образовна алатка која што е добра за сите, бидејќи овозможува да го видат минатото и да го оневозможат истото во иднината.

И конечно, препораките на Пабло Де Гриф се однесуваат на советувања и третмани на психолошко-социолошка основа на жртвите кои преживеале или сè уште имаат трауми, но и на тие што се причинители на насилства и криминални дејствија и генерално кршење на човековите права. Идејата е на некој начин да се дојде до “closure”, односно до расчистување со минатото и затворање на кругот на насилството. Со помош на тој психолошко-социолошки процес треба да им се помогне и на жртвите и на извршителите на злосторства да се ослободат од товарот и да им се овозможи, колку што е тоа можно, нормален живот во идната држава, која што нели сега е праведна и се труди да ги штити човековите права. Пабло Де Гриф смета дека оваа идеја треба да се внесе и во образовниот систем во една форма која што ќе им помогне на децата, адолесцентите, и возрасните во надминување на психолошките бариери креирани од последиците од војните и конфликтите.

3.

Последното наведено во Извештајот е всушност апел до сите држави да ја ратификуваат конвенцијата која што фактички утврдува дека не можат да постојат законски ограничувања во однос на процесирањето на воените злосторства против човечноста. Повторно, и ова е тема за Македонија во поглед на Хашките случаи и други случаи кои што не беа истражени и процесирани ниту во Македонија, ниту од Хашкиот трибунал. Во случај Македонија да ја ратификува оваа конвенција тогаш ќе се доведе под знак прашање постапката на парламентот со која даде автентично толкување на законот за амнестија, односно би се покажало дека тој закон не е правно неодржлив и би влегле во ситуација која би била интересна за Македонија.

Ете, ова беа главните препораки и поенти од извештајот на Пабло Ди Гриф. Со тоа јас би го завршил моето излагање и би му дал збор на професорот Ерик Горди, кој ни доаѓа од Велика Британија од University College London, School of Slavonic and East European studies.

4.

Eric Gordy, University College London, School of Slavonic and East European studies

Благодарам! Им благодарам и на преведувачите, бидејќи симултаното преведување е и многу тешка, но и исцрпувачка работа. А ние треба секогаш да бидеме благодарни секому кој бил подготвен да се зафати со ова работа. Она за што јас сакам да зборувам денес е особено поврзано со онаа поента која ја направи Жидас во врска со развивањето на културата и на општествениот амбиент кои честопати по забуна се сметаат за помирување. Постојат неколку потешкотии кога се зборува на темата помирување, но ценам дека една од нив е особено незгодна. И јас, како и поголемиот број од вас, доаѓам од полето на општествените науки. Секој

што ги истражува општествените феномени ќе ви каже дека првата работа што треба да ја сторите е да ги дефинирате термините за да имате јасна претстава за нив, за да можете да ги одмерувате и да знаете дали феномените со кои се занимавате се случуваат или не. Ова не е сторено во случајот на помирувањето. Ние навистина не знаеме што всушност значи помирувањето. Немаме начин да утврдиме кога тоа завршува, кога почнува, дали воопшто дошло до помирување или не. Постои голем број различни идеи за ова прашање, но уште попроблематичен термин е оној кој политичарите во овој регион го користат со децении - „конфронтација/судир со минатото“. Што е минатото? Кога почнува? Кога завршува? Како доаѓа до конфронтација и како знаеме кога таа ја достигнала својата завршна точка?

Сето ова се широки поими кои остануваат недефинирани. Она што можеме да го сториме е да ги циркулираме овие термини и да се обидеме да разбереме што се случува и кое е нивното значење. Дозволете да ви дадам пример од последниве две седмици. Првиот се однесува на една изјава на заедничка прес-конференција на премиерот на Србија, г-дин Вучиќ и Комесарот за

проширување на ЕУ, г-динот Јоханес Хан. Г-динот Хан го фалеше прогресот постигнат од владата на Вучиќ, и тој особено нагласи дека со тоа што Србија склучува договори во врска со некои конкретни прашања со владата на Косово „направен е извонреден прогрес кон помирување“. Тоа е примерот број еден. Имплицитната дефиниција која произлегува од ваквата изјава е дека помирувањето е постигнување на договор околу некои материјални прашања меѓу две влади. Вториот пример се случи токму минатата седмица, повторно со г-динот Вучиќ. Тој беше на посета на владата на Босна и Херцеговина; тие одржаа заедничка владина седница, по што тој и претседавачот на претседателството на БиХ, Бакир Изетбеговиќ, дадоа заедничка изјава за медиумите. Присутните новинари поставија прашање „што мислите дека се случува со процесот на „судир со минатото“?“ А г-динот Изетбеговиќ, претседателот на босанското Претседателство, изјави: „Мислам дека премногу зборуваме за конфронтацијата со минатото и дека таа приказна е навистина завршена и дека никој не треба ништо да критикува ...“.

Ова е мојата грижа и причината зошто сум заинтересиран да дојдам и да зборувам за ова денес: постои чувство дека приказната за помирувањето, којашто беше голем приоритет во времето кога започнаа вооружените конфликти, сега почнува да се напушта и дека е напуштена до точка во која само нејзините формални елементи се остварени. Други нешта кои ги направивме за да го илустрираме ова вклучуваат и еден документ, за кој се надевам дека ќе биде достапен уште денес, а кој се состои од збирка на изјави на политичките лидери од регионот. Тој презентира различни изјави во врска со помирувањето дадени од политичките лидери на земјите од регионот. Овој документ е едноставна збирка на цитати од кои можеме да извлечеме некои заклучоци. Јас успеав да извлечам неколку теми од нив; всушност, идентификував пет меѓу нив, кои се чини дека редовно се појавуваат секогаш кога политичарите зборуваат за помирувањето.

Првата тема е дека постои јасно несогласување околу тоа што претставува помирувањето, и особено во врска со прашањето дали помирувањето претпоставува прекин на активните непријателства или тоа го претпоставува признавањето или утврдувањето на фактите и отворањето и одржувањето на дијалог.

Втората тема е несогласувањето помеѓу политичките лидери во врска со прашањето дали помирувањето е нужно - несогласување кое сите ние сме го слушнале и кое честопати се повторува. Во основа, сите тие велат дека досега имало доволно дискусии во врска со минатото, а дека сега е време да се свртиме кон иднината. Ова е стандардна формулација во врска со дебатите за минатото и истата ја повторуваат речиси сите политички лидери.

5.

Третата тема е дека постојат спротивставени погледи околу тоа кои се неопходните предуслови за отпочнување на помирувањето, и особено ќе сретнете голем број изјави кои индицираат дека, според едната страна, движењето кон помирување е условено со постоењето на слично или еквивалентно движење кај другата страна.

Четвртата тема воја се јавува во овие изјави е дека во сите дискусии за помирувањето ќе сретнете политички лидери кои ќе откриваат мотивации кај актерите кои се на спротивната страна од нивната.

И **петтата тема** е дека постои цел збир на постулати во овие изјави кои се однесуваат на историскиот контекст на насилството. Ова е особено точно во изјавите кои се ориентирани или кон оправдување, во историска смисла на зборот, на насилството сторено од едната страна, или кон осуда во историска смисла на насилството сторено од другата страна. Ова се изјави кои се сведуваат на базичните тези кои гласат „ние имаме причини да го сториме ова, бидејќи тие секогаш го прават она.“

Ајде сега да фрлиме поглед на изјавите со ограничен контекст. Кога зборуваме за помирувањето во регионот, а во регионалниот контекст мнозина може да нагласат дека Македонија е помалку периферна, во неа имаше насилство од низок, а не од висок размер и дека таа не учествуваше во конфликтите кои добија значително глобално внимание. Мислам дека е можеби вредно да покренеме една поента, а тоа се однесува и на остатокот на регионот, дека помирувањето се однесува на состојба на опоравување од **меѓу-групно насилство**, односно насилство кое се случувало помеѓу две или повеќе разлитни групи, како што е вооружениот конфликт, но исто така и на **насилството внатре во групата (интра-групно насилство)** коешто понекогаш вклучува употреба на насилство. Со други зборови, помирувањето е поврзано со конфликт, доминација и отпор, како и негово изразување во една посебна општествена средина, како што е средината на авторитарните режими, на пример. Така, до степен во кој постои транзиција од авторитаризам, велам дека ние можеби не ги имаме одговорите на прашањето за тоа дали тоа постои или не, проблемот на помирувањето нè соочува со одредени теориски проблеми. Исто така, сакам да предупредам на нешто, а предупредувањето е следното: веројатно не постои таква работа како целосно остварено помирување. Веројатно она што сме го виделе во најголемиот број историски примери кои ги поврзуваме со помирувањето е една посилна или послаба форма на пацификација. Би сакал да направам и една дополнителна опсервација, а тоа е дека голем број национални институции, а особено Европската унија и нејзините претставници, имаат тенденција да го сведуваат процесот на помирување на одредени формални ознаки, како што се следниве:

- Дали се потпишани договори? Да.

- Дали се воспоставени судови за прогон? Да.
- Дали постојат заеднички средби и заемни посети? Да.

Но, тие не прават ни чекор преку овој формалистички пристап. Зошто е тоа проблем? Мислам дека за тоа постојат голем број илустрации. Го видовме тоа во конфликтот кој се појави меѓу Србија и Хрватска во контекст на недамнешната криза со бегалците, а и помеѓу Унгарија и сите останати во врска со истото прашање. Политичарите кои формално ја амортизираат кризата со механизмот на спогодување честопати се способни неформално повторно да ја интензивираат преку својата реторика; тие се способни да го прават тоа бидејќи договорите склучени на врвот на политиката не досегаат надолу, до нивото на општествениот живот. Постојат бројни примери за ова, но веројатно можеме да кажеме дека најдобрата илустрација на овој принцип е лингвистичката илустрација дека кога зборуваме за процес кој се одвива во врвовите на политиката, самата фраза „на врвот“ е синоним за неавтентично и површно, и токму тоа е она за што ние најчесто говориме.

Тогаш, што е овде нужно за да тргнеме напред и кон подлабоко ниво на помирување? Најнапред, иако бев критичен во однос на рестрикцијата само на формалното ниво, сепак формалното ниво е неопходно. Сите оние нешта кои ги бараат надворешните чинители, како што се постоење на потпишување на политички договори, отворање на формални дијалози, и тие нешта се неопходни. Но, нужни се и некои други нешта покрај ова. Меѓу нив се длабочината на ангажирањето внатре во институциите, што ќе рече дека војската, полицијата и другите безбедносни сили кои не минале низ реформа, кои што не прифатиле висок степен на отчетност во рамки на своите редови, во однос на луѓето кои извршиле, наредиле или асистирале при прекршувањата на човековите права, тие не се способни да учествуваат во помирувањето. Тие повеќе би настојувале да ги скријат доказите отколку да ги обелоденат. Така, на ниво на институциите, постои нужност за **признавање**, за **потврдување** и за **акции за компензација**.

Сосема друго ниво е тоа што мора да постои признавање на формално ниво, како одредбите за компензација на цивилните жртви, на пример, и јавно признание на искуствата на жртвите. Но, исто така - а јас го користам овој збор со големо внимание и резерва, бидејќи го разбираам ризикот да звучам како фундаменталист - потребно ни е признавање на **вистината**. Свесен сум дека вистината е збор кој застрашува. Но, јас мислам на признавање на фактите кои биле утврдени врз база на докази и активно учество во процесот на утврдување на фактите кои не биле претходно воспоставени. Така, ако се осврнеме на сите конфликти во регионот, од 1991 година натаму, сè уште постојат многу нешта кои се непознати. Постојат гробници кои не се откриени, постојат затвори кои не се познати, точната бројка на жртви не е позната - а сите овие нешта треба да се знаат. А ќе останат сокриени без активниот ангажман на институциите.

Дополнителна поента е дека помирувањето претпоставува дијалог, односно вклучува **дијалог на најмалку три нивоа**. **Прво**, дијалог во институциите и меѓу нив, што значи помеѓу законодавните и извршните институции на државата, и меѓу безбедносните институции и судството, и преку нивните граници. **Второ**, мора да постои комуникација помеѓу институциите и јавноста. Така, кога се презема акција на ниво на компензација, признавањето на формалното ниво мора да биде јавно обелоденето и објаснето. На јавноста треба да ѝ се каже што е сторено и зошто тоа што е

сторено има смисла и значење. Всушност, голем дел од она што се смета како усогласување спрема надворешните барања се случува полу-тајно или се случува со прифаќање кое се случува од една страна и отстапување, од друга. И **третото** ниво се однесува на потребата од комуникација на ниво на јавноста, не само во рамки на јавноста, туку и помеѓу членовите на јавноста на едната страна на конфликтот и членовите на другата. Со други зборови, тоа е заемно признавање на искуството. Гледано низ призма на ова последно ниво, ако постои една работа за која можеме да бидеме многу критични во врска со искуството од досегашниот тек на помирувањето во регионот, тоа е високиот степен на отсуство на ангажман на некои од најзначајните општествени институции, и институции кои уживаат најголема доверба и углед, како: образовните институции, културните институции, медиумите, верските институции... Таму каде што тие требаше да се ангажираат и комуницираат со јавноста и да ѝ ги објаснуваат нештата, голем број од нив останаа скриени во својата опортunistичка позиција која ја имаа и за време на конфликтот.

Очигледно, решенијата кои ги понудив денес се доста лимитирани. Тие се ограничени и тие наметнаа едно ниво на базична формула на разрешувањето на конфликтите ширум регионот, во вид на споделување на власта (power sharing). Споделувањето на власта беше конструирано со Дејтонскиот договор во Босна и Херцеговина, преку Охридскиот договор во Македонија, преку Бриселскиот договор помеѓу Србија и Косово. И сите овие договори претпоставуваат вклучување на сите сили инволвирани во конфликтот и воспоставување на позиција на власт, која ќе ги демотивира да се ангажираат во крајниот процес кој тукушто го опишав. Зошто постои причина да се стравува од ова? За да се одговори на ова прашање, неопходно е да се направи една претпоставка, а тоа е дека работата на признавањето и помирувањето, како и на кажувањето на вистината, е нужно. Мислам дека знакот дека е ова навистина нужно е во она што можевме да го видиме во сите општества во регионот како симптоми за фактот дека оваа работа не е завршена. Тие се појавуваат во културата, се појавуваат во најразлични облици на суптилно, а понекогаш и на отворено насилство.

Ако сакаме да повлечеме историска паралела, постоеше еден друг период кога се веруваше дека е воспоставен нов поредок и дека мирот е утврден во Европа со Версајскиот договор по завршувањето на Првата светска војна. А воспоставениот систем всушност претставува видлива паралела со она што го гледаме денес. Со други зборови, таму каде што институциите на моќта беа цементираны или изгледаа дека се втемелени цврсто не беа респонзивни на човечките потреби, на материјалните и симболичките потреби, а сега ние точно знаеме со што беа заменети таквите институции и во што резултираа. Мислам дека е ова добра поента за да го завршам моето излагање. Ви благодарам на времето и вниманието.

6.

Проф. Билјана Ванковска:

Благодарам! Навистина ми е драго што сум повторно тука, заедно со сите оние долгогодишни активисти на коалицијата за РЕКОМ во Македонија. Навистина, одамна не сме се дружеле, но тоа не значи дека не сме биле активни. Фактички, денешниот собир е убава прилика да се потсетиме до каде сме, каде застанавме, што е направено во меѓувреме, особено во Македонија. Драго ми е што Ерик се согласи дека Македонија е еден периферен случај во

целата приказна - за добро или за зло, така е. Меѓутоа, тоа не значи дека ние немаме свој дел од одговорноста кога станува збор за соочување со минатото и помирувањето. Мојата денешна задача е релативно лесна - треба да ве заинтригирам, или поточно да ве заинтересирам за овој зборник кој што е веќе пред вас. Треба да ви кажам накусо што можете да најдете во него, и секако, да се осврнам на некои поими што ми се чинат особено значајни.

Оваа публикација не е класичен зборник на трудови, туку претставува зборник на соопштенија, на јавни презентации на учесниците на два традиционални Форуми за транзициска правда. Тоа е еден од облиците преку кои во изминатите девет години Коалицијата за РЕКОМ се обидува да разговара и да ја промовира онаа теза за дијалогот помеѓу себе, меѓутоа и со останатите делови на општеството, со институциите и со сите релевантни чинители. Овој дијалог се води во врска со овие прашања кои, се чини, сè уште се табу тема или тема за која нерадо се зборува и кои е многу полесно да ги турнете под чергиче. Или, како што е случајот со Македонија во последнава година, ова се прашања кои се фрлени во сенка од некои други настани, коишто се чинат многу поургентни и многу подраматични. Тоа е константниот притисок на вестите на денот, што фактички постојано ви испраќа порака дека сега не е време за соочување со конфликтното минатото, ајде да гледаме што да правиме во овој момент и како да излеземе од политичката криза.

Еве, токму денес се соочуваме со интересен тајминг: ја добивме онаа чудна препорака од извештајот за напредокот на земјата од Брисел, односно соопштение дека сме „ниту на небо ниту на земја“, ниту ни е одземена препорака, ниту е потврдена. Така, не е чудно што општеството се занимава всушност исклучиво со таа работа. За да дојдеме до оваа ситуација, се разбира, моравме најнапред самите да си одмогнеме во процесот на демократската консолидација преку сите оние политички случувања и со продлабочувањето на политичка криза, од која сега се обидуваме да излеземе. И така, се вртиме во еден маѓепсан круг. А прашањето е како Македонија може да излезе од истиот и да се посвети на некои други проблеми.

Кога го гледате овој Зборник сфаќате дека на регионално ниво во тек на осум години се одржани десет меѓународни форуми за транзициска правда, коишто опфатиле огромен број учесници - лица кои биле и се директно загрозувани, кои биле жртви, други кои биле сторители на злодела или директни учесници во конфликтите, кои на еден или на друг начин, се лично заинтересирани за

вистината, и за документирање на она сето она што се случувало. За нас, и уште повеќе за РЕКОМ, ова е уште една книга, уште една публикација во рамките на еден импозантен публицистички опус. Кога на ова ќе ги придодат и записите од серијата на консултации преку кои започна конституирањето на Иницијативата за РЕКОМ, сфаќате дека овој Зборник е само последниот додаток, кој можеби и не е суштински, но е доказ за континуитетот на дејствувањето.

Дел од учесниците (авторите) во овој Зборник укажуваат дека ако воопшто постигнавме нешто, тоа е фактот дека во овој момент на целата јавност во регионот ѝ е многу добро познат терминот „транзициска правда“ и неговото значење. Од друга страна, Ерик со право кажа дека од теориски, па и од активистички аспект, тешко може да се дојде до општо прифатлива дефиниција за тоа што е помирување. Прашањето е дали ние овде со сигурност знаеме што е тоа транзициска правда. Јас не сум убедена дека дел од заклучоците што се изнесени во овој зборник се однесуваат и на македонската јавност, па дури и ако зборуваме за компетентната или информираната македонска јавност. Меѓутоа, несомнено е дека и овој зборник посведочува дека огромна мрежа на организации и поединци е ангажирана токму околу тоа, околу нешто за што мојот колега Жарко Пуховски од Загреб обично вели дека во време кога некој сака да ја затвори вратата и да го затвори дијалогот, односно да го спречи обелоденувањето на непријатните нешта од минатото, она што го прави Коалицијата за РЕКОМ е подметнување на „својата нога“ пред вратата, колку и да е тоа болно, само за да се овозможи работата и натаму да тече.

Сведоштвата кои овде се презентирани доаѓаат од личности од академската сфера и од религиските заедници и од многу други групи и поединци, но секако најтрогателни се сведоштва на жртвите. Сите тие ќе посведочат за постоење на еден заеднички напор во оваа смисла. Меѓутоа, тонот на Десеттиот меѓународен форум одржан во Белград е малку поинаков: тој почнува и завршува со констатацијата дека е постигнат значителен напредок во Иницијативата, а во смисла на усвојување на една општо прифатена верзија на Статутот на идната Регионална комисија која би се бавела со утврдување на фактите за тешките кршења на човековите права и воени злосторства на подрачјето на поранешна Југославија од 1991 до 2001 година. Всушност, се укажува дека претставниците на претседателите на државите од регионот се согласиле со тој акт, кој претходно беше создаден од страна на активистите на цивилното општество. Низ еден дополнителен процес, овие претставници го разгледуваа оригиналниот Статут на РЕКОМ и извршија извесна модификација, при што секако тој ја изгуби својата препознатливост и суштина. Меѓутоа, тој сега е прифатлив за политичарите. Статутот сега претставува платформа за пренесување на Иницијативата од цивилно ниво на ниво на држави, односно на политички фактори, а тоа е токму она за што говореше Ерик; имено, ако сакате овој процес да добие кредибилитет особено во врска со утврдување на факти тој мора да стане формален.

Оттогаш, од Форумот во Белград, па до објавувањето на овој зборник, помина една година. Го имаме зборникот пред нас, но сепак немаме нови информации за follow-up активности од позиција на она што тогаш беше добрата вест со која Наташа Кандиќ, координаторката на овој регионален процес, го отворени Форумот со најава: „доаѓам со добра вест“. Значи, одработивме нешто и сега очекуваме политичарите да дејствуваат; топката е префрлена во нивниот двор и сега

тие се оние кои ќе треба да го реализираат, односно да го доведат до една институционална фаза која понатаму ќе добие своја логика на дејствување и работење.

Во таа смисла е и заклучокот на Здравко Гребо, професор од Босна и Херцеговина, исто така еден од основачите на оваа Иницијатива и јавен заговарач за РЕКОМ во Босна и Херцеговина. Како што ќе прочитате во Зборникот, тој вели: „ние ја одработивме нашата работа, работата на цивилното општество е завршена“. Меѓутоа, ако од оваа денешна перспектива го прочитате Зборникот, овие надежи и очекувања дека нешто навистина се приближува до целосна реализација, го откриваат реалното сознание дека процесот е всушност во застој. И тоа не само случај со Република Македонија, за којашто претходно кажав дека е преокупирана самата со себе и со својата политичка криза, па нема време да размислува за регионални контексти, за годишнината на Дејтон или за Сребреница или за било што надвор од македонскиот хоризонт. Застојот настанува токму на тоа политичко ниво затоа што секоја држава се соочува со сопствена општествена, економска, политичка динамика или криза - што се чини во моментов како да е заедничкиот именител на сето тоа што се случува во регионот. Па затоа, во овој контекст, не би можеле да соопштиме што е ново, барем јас немам информации и јавноста нема слушнато дека нешто на тој план е постигнато нешто позначајно.

Се соочуваме со една парадоксална ситуација. Имаше дебата, консултативен процес, изготвен е Статут на РЕКОМ, постои голема инволвираност на активисти, па и формална поддршка од претседателите на државите и од одредени претставници на меѓународни организации и сл. Имаме и нова публикација. И што со тоа? Убедена сум дека овој Зборник е лесно да се прочита, иако изгледа масивно; текстовите не се тешки - тие се во вид на јавни презентации, на сведочења кои нужно мораат да разбудат емоции. Убедена сум дека ќе ги прочитате. Прашањето е што понатаму?

РЕКОМ се обидува да дојде до што поширока јавност, да создаде и да ја разбуди свеста за потребата од разговор за овие горливи прашања, и очигледно тоа го прави на најразлични начини. Најверојатно, оние од вас кои се членови на Коалицијата веќе се запознаени, но да кажеме за останатите присутни: лесно се станува член со потпишување на пристапница која не генерира никакви обврски; станувате дел од таа мрежа и добивате разни информации, извештаи, соопштенија и сл. Своевремено постоеше и едно списание кое излегуваше во печатена и во електронска форма. Така, темата се одржуваше и информациите се споделуваа. Сега се обнови и освежи и интернет-страницата на РЕКОМ со попријателски кориснички интерфејс. Таа е сега извонредна алатка, која нуди море на информации, на факти, на податоци и истражувања извршени од млади истражувачи. Се користат и Фејсбук и Твитер и сите можни алатки кои стојат на располагање на активистите од цивилниот сектор. Меѓутоа, дали е тоа доволно? Прашањето е што кога ќе го прочитае ова, кои се следните активности, како да произведеме концентрични кругови во општеството и да може да ја зголеми таа мрежа?

Морам да признаам дека имам и една забелешка во врска со Зборникот (што е можеби и типична професорска одлика секогаш да критикуваме и рецензираме). Оваа принципиелна забелешка не е поради некакви национални причини, да не ме сфатите погрешно. Меѓутоа, оваа книга е

практично „три во едно“, со текстови преведени на српски/хрватски/босански јазик, на англиски и на албански. Она што изостанува се словенечкиот и македонскиот превод, но знам дека Словенците неформално рекоа „ова не е наша приказна“, така што и не се активни во оваа Коалиција гледано низ онаа формално-правна и државна призма. Нашиот претседател не се ангажира претерано, но барем не отстапи од РЕКОМ. Тој рече дека цивилниот сектор треба да си ја заврши работата, односно топката повторно ни ја врати нам, во нашиот двор. Ова не е обемен материјал и ценам дека можеше да биде презентирани и на македонски јазик. Верувам дека ова ќе беше корисно, особено затоа што младите генерации сè помалку ги познаваат на јазиците од поранешна Југославија.

Кај младите генерации српскиот јазик е не е разбирлив како за нас постарите, а не сум сигурна и за тоа колкаво е нивното познавање на англискиот јазик. Другата забелешка е во однос на партиципацијата и уделот на Македонија во оваа мрежа. Кога го гледате Зборникот и листата на учесници, се прашувате каде се македонските учесници. Нема ниту еден претставник од Македонија (освен еден кој, всушност, е во својство на

претставник на Меѓународната организација за миграции). Од друга страна, со сигурност знам дека Жидас поведе една цела делегација членови на Коалицијата од Македонија. Се сеќавам дека на пример колегата Темелко Ристески имаше свое излагање. Значи, постојат луѓе кои дале придонес во таа дебата, а сепак за читателот тоа воопшто не е видливо. Сакам само да забележам дека контекстот е таков, имаше активисти од Македонија и имаше учество од Македонија и не сакам да помислите дека Македонија е навистина периферен случај.

Дали ова е прашање од значење во Македонија, тоа е друга работа. Ерик спомена дека бев консултирана околу пронаоѓање на изјави на официјални личности од власта (претседател, премиер, министри, политички лидери), т.е. некој кој во изминативе години го споменал зборот помирување. Кога ме прашаа за ова, признавам дека се изнасмеав затоа што кај нас зборот помирување се наоѓа најчесто во контекстот на внатре-македонско помирување или меѓу-партиско помирување. Изминатава година зборувавме за тоа дали Македонија е на работ на граѓанска војна, во која би можело да дојде до насилство во рамките на една етничка група што би создало дополнителни реперкусии за идните генерации. Навистина, во она што успеав да го пронајдам, имаше неколку изјави од тој тип; особено, да речеме, изјавите на претседателот Иванов за Илинден, а во врска со внатрешното помирување, и некакви флоскули кажани на меѓународни самити каде што е згодно да бидете добрата личност и да кажете дека сте за помирување во регионот и слично.

Фактите зборуваат дека по ова прашање во Македонија владеат молкот и тишината, и тоа долго време. Тоа значи дека работата на цивилното општество е далеку од завршена, а и нашата политичка елита дефинитивно ова прашање го има ставено настрана. Така, сите наши обиди,

апели, посети во кабинетот на претседателот Иванов не вродија со некаков конкретен плод. Академијата, исто така, молчи - тоа е точно. Мислам дека на неколку факултети го има предметот транзициска правда, но засега немаме генерации кои го посетуваат тој курс. Толку години сум професор на Мировни студии и сè уште немам добиено кандидат кој би се заинтересирал за оваа тема конкретно, иако има материјал за работа.

Медиумите се посебна приказна, и ова е локална приказна, па Ерик нема да ја разбере кога ќе ја изложам. Случајно некој ме потсети да ја гледам последна емисија на новинарот Васко Ефтов која се однесуваше на соживотот и помирувањето. Не знам дали вие сте ја гледале емисијата, но ви препорачувам да ја гледате, затоа што тоа е типичен пример на македонско новинарство кое во длабока политичка криза и во предизборна ситуација поигрува со етничката карта, со страстите. Во случајов, на соговорникот кој е претставник на албанската заедница (Агим Јонуз) ако може така да се изразам, му се ставаат зборови во уста, и од него се бара да се извини во име на Албанците пред македонската јавност за сторените злосторства од 2001 година. Меѓутоа, ако го следите начинот на кој се избираат зборовите, ќе заклучите дека немаше ниту добра волја, ниту желба да се зборува за тоа, туку само намера да се испровоцира и покаже дека „ете, вие, Албанците никогаш нема да признаете дека ваша страна има сторено злодела а од друга страна во Хашкиот Трибунал е осуден и одлежал затворска казна која класичната приказна „наша“ и „ваша“. Да заклучам, или постои тишина по ова прашање или наменски се подгрева во точно определен период и за одредена политичка намена. Така, фактички се поништува сето она што е позитивно изградено до сега на тој пат. Тоа е нашата рак рана.

Во целиот овој хаос кој што се случува во Македонија, се разбира, жртвите никогаш и ги немало да го дигнат гласот. Повеќе сме биле ние, интелектуалците, кои сме си го зеле правото да зборуваме во нивно име или да помогнеме нивните страдања да допрат до пошироката јавност, односно да не се дозволи вратата да се затвори. Меѓутоа во оваа ситуација, и во секоја друга, одговорот бил дека сега не е време за тоа. Затоа нема ниту репарации, ниту утврдување на факти, факти за исчезнатите, тие на кои не им се знае каде им се гробовите. Иако Македонија е периферен случај, иако е најмалиот конфликт на територијата на поранешна Југославија (освен Словенија), сепак прогресот на овој план е минимален. Убедена сум дека ова ниво на дебата постои благодарение на регионалната иницијатива РЕКОМ, бидејќи кај нас сè се сведува на наивна ентузијастичка верба дека треба да се гледа само напред, кон НАТО и ЕУ, па дури потоа ќе разговараме за поболните работи. Мислам дека тука некаде можам да завршам со излагањето и да оставам простор за прашања.

Мр.Наим Лимани

Темата за која се дискутира вечерва овде на оваа тркалезна маса сметам дека е доста суштинска и уште повеќе битна кога сме сведоци на тоа со какви предизвици се

соочува сепак Република Македонија во последно време. Што се однесува до конкретната тема „Правото на транзиција“, иако јас не сум правник, сепак ќе дадам свое мислење во врска со тековната тема. Што се однесува до зборот транзиција, тоа е еден термин кој многу тешко може да се дефинира. Меѓутоа, моето мислење е дека времето на транзиција во Република Македонија знаеме дека е започнато, но за жал сметам дека не се гледа крајот до кога ќе трае овој период на транзиција. Период во кој факт е дека треба да излезе на површина сето она што е направено за време на периодот на конфликтот и истовремено да излезе правдата, правдата која ќе биде прифатлива за сите, барем поголемиот дел на оние кои што беа учесници во настаните што се случија во 2001-та година во Македонија. Факт е дека во споредба со другите земји од поранешна Југославија, во Република Македонија интензитетот на конфликтот беше многу помал и е една олеснителна околност за да се постигне подобро помирувањето, бидејќи во целиот овој период на транзиција, воспоставување на правдата главна цел би било помирување меѓу страните кои беа учесници во тие настани со цел помирувајќи се со тоа што се случи и доаѓајќи до фактите, аргументите кои што ќе излезат пред правдата, да се гледа подобро кон иднината. Факт е дека ние, јас лично како член на Организацијата на воените ветерани на ОНА уште од самиот почеток кога се покрена иницијативата за формирањето на коалицијата, за формирањето и на комисијата РЕНУАР, која би ги верификувала фактите, аргументите за сето она што се случи во поранешните југословенски земји ние како здружение уште од самиот почеток ја поддржувавме и се ангажиравме максимално со цел ова да донесе крајни резултати. Но, лично а и ние како здружение сметаме дека во Македонија многу малку е направено во таа насока баш поради фактот дека ова коалиција КОМПА во Македонија својата активност ја врши многу слабо. Да ви кажам право на почетокот кога почнавме да работиме на оваа иницијатива и кога се формираше оваа коалиција, во неа учествуваа многу здруженија, организации, лица, интелектуалци и така натаму, но за жал денес или има по некој активист како почетник на таа коалиција и таа иницијатива или нема никој. Тоа значи дека треба да бидеме и самокритични дека во таа насока. Јас има учествувано и на многу тркалезни маси и конференции што се одржаа и во Загреб,

Сараево, Белград итн. и оттаму ние имаме упатено конкретни критики. Затоа, сите поранешни југословенски републики, претседателите на овие држави имаат именувано свои претставници за оваа иницијатива, освен нашиот претседател, кој формално има именувано, но никогаш тоа именувано лице од претседателот нема учествувано на некоја конкретна активност во таа насока, што значи дека тука во Македонија не треба да бидеме задоволни околу оваа иницијатива. Понатаму, како постконфликтна земја мора да се работи во насока на помирување, но помирување со целосна смисла на зборот, што значи дека сето она што се гради, развива итн. треба да се почитува. Ние добро знаеме дека конфликтот во 2001 година во Македонија резултираше со еден договор, тоа е Рамковниот охридски договор, кој формално и правно можеби е во ред, но практично мислам дека овој договор многу малку се спроведува во пракса. Ние сметаме дека овој договор е доведен на такво ниво за да се каже само дека во текот на оваа година беа примени или вработени толку и толку администратори и тука завршува. Сметам дека духот, главната цел на овој договор беше сосема друга. Духот на овој договор беше сите граѓани во Македонија, без разлика на етничката, верската припадност, да ја чувствуваат Македонија како своја држава. Да се чувствуваат самите безбедни, да ја вратат довербата во државните органи итн. итн. Но, за жал до ден денес ние и после 15 години, јас тука не обвинувам никого, мислам дека виновни се политичките елити. Ние имаме една апсурдна ситуација во која најповикуваните луѓе кои беа одговорни за спроведувањето на Охридскиот договор денес и оваа година организираат средби, тркалезни маси зошто не е спроведен Охридскиот договор. Фактички јас велам дека веќе не треба да станува збор дали се спроведува Охридскиот договор или не се спроведува, туку треба да се каже дека не се спроведува Уставот бидејќи многу основни принципи од Охридскиот договор се вклучени во уставните промени на Република Македонија, кои сведоци сме дека не се спроведуваат. Тоа значи дека имаме проблем со не спроведување на Уставот на Република Македонија. Поголемиот дел, не велам дека не се спроведува воопшто, туку поголем дел од нив, кои ги тангираат правата на разни заедници во Република Македонија. Сето тоа не е случајно и затоа го поставувам прашањето какво помирување треба да бараме сега во Македонија за ситуацијата која што е во актуелниов момент. Сметам дека после 15 години, не може веќе да зборуваме само за меѓуетничко помирување, како што спомна и професорката Ванковска. Сега може да кажеме и да разговараме и за интеретничко помирување внатре во заедниците кои живеат во Македонија. Бидејќи, ние сме сведоци дека поделбите на сегменти на различни општествени слоеви гледано од било кој аспект, етнички, политички, социјален, културен итн., поделбите се доста длабоки, така што сме во ситуација во која нашите политички лидери подобро дискутираат и се среќаваат на пример со лидерите од различни заедници, отколку од самите нивни заедници, така што проблемот во Македонија веќе не е само меѓуетнички, туку проблемот е и во самите заедници кои ш живеат во Македонија и сега не сакам да елаборирам повеќе зошто ситуацијата е таква, но е факт, бидејќи за да се дојде до еден мошне едноставен политички договор, како што е на пример последниот договорот од Пржино, требаше да се ангажира поеминентна европска и американска дипломатија за да се дојде до тој договор, па потоа беше потребен уште поголем притисок за овој договор да се спроведе во пракса. Тоа зборува доволно за состојбата и поделеноста, па на крај и за потребата од она што значи помирување. Значи, ние треба да престанеме да се занимаваме со земјите од поранешна Југославија, туку конкретно со случајот во Македонија. И тоа треба да е главна тема и да се дискутира што понатаму. Сметаме

дека сме на крстопат кога треба да одлучиме на каде треба да гледа генерално ова општество и ова држава Република Македонија. Ви благодарам, можев да бидам и пократок, но се обидов да ги дадам своите гледишта и мислења за тоа што значи помирување. Помирувањето е еден доста поширок поим и сметам дека стопроцентно помирување никогаш не може да има, но барем да почнеме да работиме за доброто на општеството и државата воопшто. Ви благодарам.

Јас сум Артан Сүлејмани и имам прашање до сите вас. Како можеме да зборуваме за помирување, ако нема извинување? Бараме помирување, а не сме виделе ни еден знак на извинување. Првиот знак на помирувањето е изразувањето жалење и извинување и прифаќање на нештата кои биле сторени.

Господине Ерик, вие го споменавте господинот Вучиќ како пример. Се случи еден чин, поврзан со неговото изразување на извинување во врска со геноцидот во Сребреница, каде беше предмет на удари со разни објекти. Сакам да потсетам на една негова изјава дадена во српското национално собрание на 20.07.1995, според која: ако убиете еден Србин, ние ќе убиеме 100 муслимани. И неколку работи околу геноцидот во Сребреница: тој отиде таму за формално да се извини но беше нападат. Би сакал да направам паралела со прашањето на помирувањето меѓу Косово и Србија. Како што знаеме, во периодот 1995-1998, Вучиќ беше министер за информирање во српската влада и учествуваше во апсење на новинари кои ја критикуваа владата тогаш предводена од Милошевиќ. Но, колку што ми е познато, тој никогаш не се извини за 12.000 луѓе кои загинаа на Косово. Оттука, моето прашање е: можеме ли да зборуваме за помирување без извинување?

Како ги толкувате последните националистички идеи, како што се толкуваат, како на пример спомнувањето на федерализација на Македонија секогаш кога ќе се спомене официјализирањето на албанскиот јазик во Македонија? На некој начин имаме борба за тоа кој е поголем Македонец, во смисла кој повеќе ќе ги навреди Албанците. И денес имаме ситуација на поделено општество што се забележува во сите анкети.

Овде би сакал да се надоврзам на Рамковниот договор, бидејќи тој е 4-та точка во договорот од Пржино. Ако ги погледнете анкетите имате слика на поделено општество, бидејќи Македонците и Албанците се однесуваат како купувачи и продавачи. Еден вели дека премногу дава, а другиот вика дека прескапо купил. Наместо на него да гледаат како на заедничка вредност и како основа за градење на оваа држава. И секогаш кога се прави обид и некој акт со кој се проширува оваа рамка, тогаш наидуваме на моменти за добивање на мали политички поени

наменети за избори. Дали сметате дека може да се постигне состојба во која политичките партии во Македонија ќе мислат на државните интереси наместо на партиските краткорочни интереси?

Стамевски Васко, доцент на правни науки. Во принцип не сум дојден тука за да разговарам од аспект на мојата научна област. Дојдов затоа што бев директен учесник во кризата во 2001 година, бидејќи бев вработен во безбедносните структури. Ова ми е второ присуство на тркалезна маса на оваа тема, а случајно дознав за оваа иницијатива којашто треба да добие поголемо значење во периодот што доаѓа. Значи имаме отворени прашања за кои се потребни одговори и решенија. Конкретно, имав проблеми за кои сам барав решенија. Имам пријатели кои се од албанската етничка заедница со кои работев во безбедносните структури пред кризата. По завршувањето на кризата повторно седнавме на маса и станавме повторно пријатели. Тогаш не можевме да се видиме. Имам лично искуство со некои од жртвите кои ги изгубија своите најблиски, и од македонската и од албанската страна. Ете, ја имав таа среќа или несреќа.

Што ни треба нам? Ние имаме еден проблем во нас, а кој веќе беше спомнат од некој од излагачите, а тоа е едукацијата на младите со акцент на средните училишта. Сите сме сведоци на меѓуетнички тепачки кои се иницирани за никакви интереси, меѓутоа ми се чини дека зад тоа стои нешто што над нас виси како меч веќе 15 години. Тие кои учествувале во тепачките имале блиски членови на семејството, учесници во кризата во 2001. Практично нам ни се проектира врз сегашната популација, вклучително и на мојот син (кој за волја на вистината не е учесник ни во една тепачка), но секогаш постои таа опасност и страв дека е можно да се случи знаејќи дека неговиот татко цела година бил на работа во безбедносните служби. Веројатно и со господинот Раим од другата страна не е ништо поразлично.

Јас се надевам ќе се сретнеме повторно како дел од оваа иницијатива и ќе потпишам пристапница уште вечерва. Мојот став е дека треба да ги мотивираме овие млади луѓе кои се тука, а кои за време на кризата во 2001 година биле во градинка или на самиот почеток на своето образование, да дадеме придонес да не се повтори она што ни се случи нам. И тоа што го забележа професорката, го забележав и јас, односно дека нема превод на македонски јазик и ми стана малку чудно знаејќи дека оваа иницијатива функционира без малку една деценија.

Јас не планирав да земам збор за време на овој форум, но го променив мислењето затоа што бев инспириран. Прво би сакал да се претставам. Јас сум претставник на ветераните од македонската страна, а Раим, мојот драг другар и пријател е претставник од албанската страна. И ние двајцата сме единствените кои од почетокот учествуваме во Коалицијата за РЕКОМ. Сите ве почитувам многу, но жалам што од коалицијата РЕКОМ јас овде гледам само неколкумина - професорката Ванковска, Жидас и професорот до мене. Значи една мала критика до организаторот, како е можно да се занемарат сите други можни учесници.

Инаку, не само што сум учесник, туку и сум пензиониран генерал и командував со безбедносните сили во западна Македонија. И сега и во 2001 немам проблем во центарот на Тетово да пијам кафе со моите пријатели Албанци и денеска немам никаков проблем, и во Липково, да отидам во албанско село. Ниту јас, ниту фамилијата имала проблем.

Зборот ми е дека треба многу да работиме околу тоа. Не е точно дека не сме зборувале за помирување. Нели организиравме и ние трибини низ Република Македонија, и ако се сеќавате во Прилеп реков дека ми е драго што градот Прилеп заедно со Липково дадоа најголеми жртви во 2001 година. Во моментот кога го кажав тоа бранителите од Прилеп се подигнаа и почнаа да ме гледаат накриво. Јас им реков дека не знам зашто ме гледаат така, затоа што мајката Албанка и мајката Македонка плачат на ист начин кога ќе им загинат децата. Крвта е црвена, солзите се исти. И во однос на изјавата на Сулејмани во врска со извинувањето - извинување е потребно од двете страни, а не само од една - да се разбереме. Во овие конфликти нема чиста страна, ниту на Косово има чисти страни, ниту во Сребреница се само Србите криви. Јас постојано велам дека АРМ треба да се извини за Липково, иако ако погледнете никој не ја критикува АРМ дека згрешиле затоа што се правеа организирани напори да се почитуваат сите меѓународни закони и конвенции и секој војник во својот ранец имаше извадоци од Женевските конвенции и правилници како треба да се однесува. Меѓутоа признавам дека во Липково е направена грешка.

За жал, во Македонија сè уште нема подготвеност за такво извинување. Се сложувам со господинот Лимани дека најголема вина носи нашата политичка елита. Затоа што веднаш штом се приближуваат избори почнуваат тепачки по автобуси итн. Кој ги организира? Знаеме дека на некој му одговара да има меѓуетнички судири. Пред нас претстои неверојатно многу работа за помирувањето. Ние не можеме да седнеме и да ја критикуваме едната страна. На пример, имаме тешки кршења на човековите права, тешки злосторства како што се „Бриони“ и др. Имаме во судската медицина термин „убивање во должина или убивање во некое друго време“. За такви злостори кои што јас сум ги гледал и прикажувал во Брисел, едната страна бара амнестија, а од другата страна, таканаречените „патриоти“ многу лесно дигнаа два прста за да го дозволат тоа. А од друга страна, при враќањето на Тарчуловски правиме свечено пречекување за квази македонски патриот. Значи треба подеднакво да гледаме на таквите работи.

Единствено, мислам дека професорката Ванковска проговори јавно за Тарчуловски и јас јавно искажав негодување со начинот на неговиот пречек. Значи, пред нас следи голема работа, голема транспарентност и тука би го завршил своето излагање.

Се сложувам со претходниот говорник, пред нас претстои работа, работа, голема работа.

А дел од таа работа е работата на меѓусебно запознавање. Дел од населението кое живее во етнички чисти заедници, на пример во Малешевскиот крај чиј зет сум јас и често одам таму, не го познаваат доволно албанското население, нивниот начин на живот и обичаи. Еве ќе ви кажам еден пример. Јас на едни мои роднини им покажав слики од свадба на еден мој

пријател Албанец. И тие се изненадија, очекуваа жени со долги мантии и фустани, а видоа жени кои што беа облечени исто како и нашите жени. Друг пријател ме прашува дали има Албанци таму каде што живеам. И јас му велеам дека нема, но го прашав зашто ме прашува така. Тој ми одговори дека не се живее со нив, тие се онакви, тие се лоши. Зашто лоши? Од каде знаеш ти дека се лоши? Не се лоши велеам, имам многу Албанци пријатели кои што се прекрасни. Тој живее со некакви убедувања дека се лоши луѓе. Такви убедувања има затоа што не ги познава Албанците. Не знае дека истиот тој Албанец го мачат истите проблеми како и Македонецот. И кога ќе се увиди и од двете страни дека сите ги мачат истите проблеми, тогаш ќе се завртат кон трудот и кон работата, ќе се тргне од политиката, и свртувањето кон трудот е излез од овие големи недоразбирања. Благодарам.

Со оглед на донесувањето на Законот за амнестија, кој исто така беше оправдан преку процесот на помирување, како дел од него, ме интересира вашето мислење. Колку политичкиот компромис

може да биде постигнат во рамки на помирувањето? И морам како правник да зборувам легалистички - воените злосторства не застаруваат и ме интересира вашето мислење, колку амнестијата може да му наштети на процесот на помирување или да придонесе за поефективно помирување?

Мислам дека коментарите и прашањата се толку интересни, што би можеле да отпочнеме нов циклус на тркалезни маси. Тие ни го свртуваат фокусот на некои работи кои или попатно ги споменавме или воопшто не ги споменавме.

Прашањето за помирувањето наспроти извинувањето, или и јас би додала и она што се нарекува простување, затоа што во целиот тој процес на постконфликтно градење на мир влегува и прашањето на простувањето како многу личен и интимен чин. Значи,

разликата помеѓу простувањето и извинувањето е во тоа што може да прости само жртва и никој друг, државата во негово име не може да прости.

Е сега, која е функцијата на извинувањето? Очигледно вие мислите дека недостасува тоа ниво на политичка комуникација во која ќе дојде до формално извинување во име на групата или државата која се претставува *vis-a-vis* жртвите и страдањата. РЕКОМ се занимава со многу скромна задача, и тука повторно би го цитирала Жарко Пуховски: „Ние одиме од пораз во пораз до конечна победа“. Тој цитира позната изрека на еден генерал. Значи, РЕКОМ низ сите овие 9-10 години на функционирање осцилира во своите постигнувања, и знаете на што се сопнуваме? На фактите. Затоа во името на РЕКОМ постои изразот утврдување на фактите. Ние не зборуваме за вистина, како што кажа Ерик, вистината е опасен поим и може да се толкува на различни начини. Да не навлегувам во елаборации на тоа какви сè вистини има - тоа е посебна тема.

Соочувањето со минатото во нашиот случај се поврзува со обидот да се утврдат фактите, односно да се направи попис на сите жртви, со име и презиме, околностите под кои загинале, за да тоа биде признаено од кредибилна институција, и да нема манипулација во иднината со полуистини, и со претерувања од типот на она што го знаевме или не го знаевме за „Јасеновац“ и „Блајбург“ итн. Распадот на Југославија почна со откопување и пребројување на жртвите и на коските. Значи, во РЕКОМ ние сме многу скромни, сакаме утврдување на фактите. Во Македонија, верувале или не, јас и Оливер (кога бев јавен заговарач, а тој ми беше соработник) од министерката за внатрешни работи добивме експлицитен одговор на прашањето дали ние имаме како држава

попис на жртвите дури и условно кажано од македонската/државната страна. Одговорот беше немаме, нема попис.

Е сега, извинување имавме, и ако вам ви значи „извинувањето“ , во наводници ќе го ставам, на Тома Николиќ на една босанска телевизија кое предизвика реакции, јас не сум убедена дека на жртвите тоа многу им значи. Тоа не е искрено и извинување. До извинување може да дојде многу години откако процесот на помирување и соочување со минатото дал некакви резултати. Извинувањето на Вили Брант не дојде веднаш после Втората Светска војна, туку требаше да помине процес на денацификација, општеството да се соочи со тешките вистини, за потоа навистина длабоко почувствувано и искрено да клекне и да каже дека жали за тоа што некоја друга генерација го сторила. Тоа за нас е некоја далечна иднина. А гола фраза од типот „се извинуваме, ама под услов и вие да се извините“ - тоа е веќе пазарење. Мислам дека во нашите околности нема шанси ниту Али Ахмети да се извини ниту Гревски, или кој било од другата страна. Напротив, кога зборуваме за интер-етничкиот конфликт, јас малку се насмеав кога Раим го спомена тој аспект, па ние ги видовме за време на преговорите во клубот на пратеници Груевски со двајцата албански лидери како си седат и се дружат заедно, наспроти Заев кој беше сам. Тоа значи дека меѓу нив постои пријателство заснован на интерес, на тендери, на привилегии и тие јавно ќе речат „не, ние никогаш нема да се извиниме, ние бевме во право.“ Меѓутоа приватно, на практично ниво, соработуваат фантастично. Затоа, кавгите ни ги оставаат долу во општеството или на децата или на оние кругови кои можат инсторирано или спонтано да изреагираат, додека тие живеат перфектно. Тие си простице, тие немаат никаков проблем да комуницираат. Проблемот е што ние мислиме кој прв почна и зашто почна. Ако ни е нам тоа важно, ние можеме да го утврдиме тоа само преку разговор. Меѓутоа, велеам, значењето на РЕКОМ е утврдување на фактите, на минимум фактите што никогаш во ниедна војна на овие простори не било сторено. А во Македонија тоа е навистина лесно и е страшно што мора да признаеме дека досега тоа не сме го завршиле.

Прашавте за федерализација и национализам и сета таа предизборна реторика. Јас само ќе кажам дека не се сложувам со вас кога велите дека денес Македонија е поделено општество. Напротив, Македонија отсекогаш била поделено општество, и врз основа, на таа претпоставка, Охридскиот рамковен договор воведо консоцијатски модел на политичко уредување и поделба на моќта со што практично се институционализираше она што постоеше во општеството како поделба. И бесполезно е повикувањето на Охридскиот рамковен договор во делот што го спомна Раим како граѓанско општество, еднаквост итн. Тоа е чиста демагогија. Реалноста е уставниот поредок. А уставниот поредок е консоцијатски, не дели на ваши и наши. Ние утре ќе одиме на избори и двајцата победници од двете изборни трки ќе седнат и ќе направат коалиција. Ние не живееме заедно, ние дури не ги гласаме за исти политичари. Дури може да се случи на изборите едниот партнер од коалицијата да падне и да биде казнет, да биде сменет, а другиот да остане на власт. И што правиме тогаш? Значи, има многу сложени работи.

Инаку, федерализацијата за мене не е табу тема. Јас имам пишувано пред многу години дека Македонија е федерација ама нема кој тоа да ѝ го каже. Поделбата на моќта во суштина е федерализација во смисла на децентрализација до степен во кое вие барате Бадинтерово

мнозинство во Уставен суд каде што се утврдува уставност и законитост, тоа е нешто несфатливо - да се одлучува за уставност и законитост по етнички принцип!

Да не должам премногу за да има време и другите колеги да кажат нешто, само да одговорам на прашањето во врска со Законот за амнестија. Амнестијата е еден од методите на постконфликтно градење на мирот и не е измислено само за Македонија; такво нешто постои во сите случаи на внатрешни конфликти итн. - со тој исклучок дека навистина амнестијата не се однесува на воени злосторства и злосторства против човечноста, односно тоа се тие злосторства кои не застануваат според меѓународното право. Во македонскиот случај, овие „сложни браќа“ политичари кои јавно се прикажуваат како патриоти и националисти, а приватно се договараат, амнестијата дури и таква нејасна (се сложувам со вас дека донесовме лош закон во правничка смисла на зборот), дури и тој таков закон го поништија со автентично толкување. Затоа во овој момент навистина не можеме да зборуваме за транзициска правда. Затоа што кривичната правда е оневозможена - дури не е овозможено во судска постапка да се докаже дека тие лица се невини како на пример во случајот со Мавровските работници чие судење беше прекинато на средина заради договорот на политичарите и ние застанавме буквално на половина пат. Иако тој дел во нормални околности ќе требаше да се заврши со судски исход, или е некој невин или е виновен, меѓутоа тоа мора да се утврди само преку судски процес. На овој начин, само останува материјал за понатамошни фрустрации и за полемики од типот на кој беше виновен и кој одговараше. Прашањето за Тарчуловски беше спомнато: тоа за мене беше скандалозно, но не е својствено само за Македонија. Во целиот регион на поранешна Југославија, секаде каде што имаше Хашки осуденици, кога ќе ги отслужија казите излегуваа и се враќаа дома како херои. И се поставува прашањето која е смислата на Хашкиот суд? Ако требаше низ судски процес да се утврди вина и за тоа да се одлежи затворска казна, работата е општеството да го прими тоа како валидно и да научи, како и да има ефект на специјална и генерална превенција. Меѓутоа, овие личности стануваат локални херои. И тоа е случај и со Босна и Хрватска, па вклучително и нашиот Тарчуловски. Така што немаме научени лекции дури и од Хашкиот трибунал.

Ви благодарам за вашите коментари и прашања. Дозволете ми да одговорам на некои од нив. Прво, за прашањето за извинувањето: мнозина го покренуваат ова прашање и јас би сакал да го разберете контекстот. Јас живеам во Англија, и ние таму минуваме 80% од секој ден во меѓусебно извинување. Всушност, започнуваме конверзација со зборот „простете“. Излегуваш од возот, погледнуваш во луѓето пред тебе и велиш „sorry“.

Во супермаркет, исто така, велиш sorry. Со други зборови, ние сме многу многу добри во извинување едни кон други, и врз основа на тоа искуство, мнозина од нас доаѓаат до заклучок дека извинувањето е целосно формален и бесмислен гест.

Во однос на политичкиот контекст, што подразбираме под извинување? Ако погледнете во поранешните извинувања, а на тоа е посветен дел од мојата книга. (Тоа е прекрасна книга, има исклучително висока цена, па ако некој од вас сака да ја добие бесплатно во pdf верзија, ве молам, само испратете ми барање по емаил). Во тој дел од книгата јас правам преглед на сите извинувања од почетокот на 2000-та наваму. Причината зошто се тие неадекватни, веројатно најдобро го покажува она на претседателот Николиќ од Србија, кое беше споменато од госпоѓа Ванковска, а во кое новинарката го праша дали тој би се извинил за Сребреница. Зборовите коишто тој ги изговори гласаа „Јас сум на колена додека се извинувам“ - а сето тоа одеше на телевизија и можевте да видите дека во тој момент тој седеше во фотелја. Тоа е природата на прераните извинувања.

За да има смисла, извинувањето мора да има суштина. Што е извинување, кој може да го даде и кога тоа може да се понуди? Извинување може да се понуди од некој кој самиот не бил сторител или не бил поврзан со сторителите. Поради тоа мнозина го изразуваат ова на грд начин; Вучиќ не беше личноста која може да се извини, зарем не?

Но, многу поважно, тоа не претставува намера да се стори некаква општествена работа, туку претставува изјава дека некоја општествена задача е извршена. Ова е причината поради која Били Брант можеше да го искаже своето славно извинување во Полска во 1970. Тој самиот не беше инволвиран во злосторствата на Нацистите, тој беше во егзил во времето кога тие беа на власт. Тој не се извини веднаш по војната, туку го стори тоа по една серија на правни настани и јавен дијалог, а неговото извинување беше најдобро сфатено како начин да се каже дека тоа е состојбата на јавната совест/јавното мислење во тогашна Германија.

Оттука, мислам дека би можело да се аргументира дека многу енергија бесполезно оди на повици за барање извинувања, и дека тоа се случува во погрешно време. Многу поважно е да се утврдат и признаат фактите.

Во однос на прашањето за образованието и што точно се изучува во историјата, мислам дека ова е тема која одново и одново се појавува. А тоа е една од најспорните теми во целиот процес на помирувањето. Нејзините симболички прашања, тврдењата за историјата, тврдењата за виктимизацијата, тврдењата за херојскиот статус - токму тоа се оние прашања кои најверојатно ќе се појават како извор на нов циклус на конфликтот. Ова се прашањата кои доаѓаат на преден план, и јас сметам дека ова ни порачува фундаментално дека општествениот дијалог отсуствува. Токму затоа јас ова прашање би го придодал на тезата дека луѓето во заедниците не знаат доволно едни за други и за животот на другите. Во најмала рака, аргументот овде е едноставен - простете ако ви звучам моралистички - но, мислам дека е навистина невозможно да се отфрли и запостави искуството на личноста за која ти, истовремено, признаваш дека ги има истите човечки квалитети како и ти. Токму затоа ваквиот вид дискусии на базичното ниво е апсолутно есенцијален.

Дозволете ми да направам само уште две куси поенти. Првата е за ветераните; ние имавме привилегија да добиеме изјави и од некои од нив. Многу е интересно да се види во текот на

помирувањето како во многу ситуации, ветераните од спротивставените страни имаат исти материјални интереси кои ги поврзуваат.

Заедничка им е потребата, особено, за приход за издржување, здравствена заштита, како и нега за психолошките последици од конфликтот. И во многу перспективи, исто така, нивните емоционални потреби се покажуваат како слични. И едните и другите го искусиле конфликтот непосредно, иако не сите го искусиле на истата страна. И во многу случаи, исто така, искуството да се биде искористен, а потоа разочаран од луѓето со политичка моќ или од оние за кои тие се бореле, е заедничко. така, интересно е да се види дека во голем број дискусии за помирувањето со интелектуалците кои зборуваат од позиции на филозофија, политика или теологија, речиси е сигурно дека во даден момент некој ветеран ќе стане и ќе каже „ние веќе се помиривме и не знам што им е на овие интелектуалци, зошто едноставно не го сторат истото како и ние“.

И последната поента за ветераните. Нивното вклучување во овие процеси е апсолутно неопходно од повеќе причини, од кои ќе издвојам една. Имено, многу ветерани имаат знаење, лично знаење, кое е есенцијално за воспоставувањето на фактите на теренот и кое не постои на институционално ниво од страна на политичките страни.

И конечно, прашањето за амнестијата. Дали амнестијата е добра идеја или не претставува политичко прашање, но јас ќе одговорам индиректно и ќе го кажам следново: ми се допаѓа кога државите се отворени во врска со она што го прават, кога им објаснуваат на граѓаните што чинат и зошто го чинат тоа. И во таа смисла, ако има неказнување за злосторствата, тогаш јас би преферирал да ги видам државите како кажуваат официјално дека подаруваат амнестија и го објаснуваат тоа, отколку да одобруваат неказниност за која не зборуваат, а која се одвива во долги периоди и не е никогаш објаснета.

Сега мора да се помириме со фактот дека истече времето, а на генералот би сакал да му пренесам дека сите членови на Коалицијата за РЕКОМ од Македонија беа уредно поканети, но за жал интересот на тие што требаше да дојдат беше мал. Им благодариме на говорниците и на вас како публика и дискусанти, па се гледаме во некоја наредна прилика.

